

**DUŠA, TOSKA, SUD'BA SAU LIMBA RUSĂ DIN PERSPECTIVA
ETNOLINGVISTICII: O PRIVIRE ASUPRA CONCEPȚIEI
ANNEI WIERZBICKA**

Marina VRACIU

Idei principale din opera lingvistică a Annei Wierzbicka

Primele lucrări ale Annei Wierzbicka au apărut la mijlocul deceniului șapte din secolul trecut și au avut ca obiect descrierea semantică a vocabularului limbii polone și rus¹. În anul 1972, a apărut cartea *Semantic Primitives*, care a avut un rol important în evoluția teoriei semantice din anii 1970-1980. În această lucrare a dezvoltat sistematic ideea construirii unui metalimbaj universal pentru descrierea sensurilor pe baza unor unități semantice elementare de tipul „eu”, „tu”, „a vrea”, „bun” etc. (numărul acestora a ajuns la aproximativ douăzeci). În anul 1980, a apărut *Lingua mentalis: the Semantics of Natural Language*, în care cercetătoarea continuă să caute „submulțimea universală de sensuri” pentru descrierea dintr-un dicționar și a unei gramatici a limbilor naturale. În același an a apărut o altă carte a lingvistei australiano-poloneze, *The Case for Surface Case*, în care este abordat un material nou (cazul instrumental în limba rusă), marcându-se apariția unui nou domeniu al cercetărilor semantice, explicarea sensurilor indicilor gramaticali. Ideea a fost dezvoltată în cartea *The Semantics of Grammar* (1988), pe baza unui material mai amplu și mai variat: cazul dativ din limbile slave, complementele sentenționale din engleză, cauzativul din japoneză, indicii numărului plural etc. În 1985, în volumul *Lexicography and Conceptual Analysis*, care se ocupă cu explicarea vocabularului obiectelor, Wierzbicka a formulat și a demonstrat teza despre caracterul antropocentric al limbii naturale și, în consecință, dependența semnificativității de reprezentările umane despre lumea fizică, și nu de structura universului fizic. Reprezentările fiind diferite, explicațiile aceluiași noțiuni diferă și ele. Ultima teză este dezvoltată și în cartea despre semantica gramaticii, pe baza materialului confruntativ al „aceluiași” categorii gramaticale și construcții sintactice din limbi diferite. Aici apare ideea dominantă în studiile ulterioare ale lingvistei, cea a „stereotipurilor culturale”, care determină în mare parte structura semantică a unei limbi, idee dezvoltată în *Cross-*

¹ Anna Wierzbicka, *Наброски к русскому семантическому словарю*//Научно-техническая информация, 1968, Сер.2, №12

Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction (1991), *Semantics, Culture and Cognition* (1992), *Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese* (1997), *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity And Universals* (1999). În centrul atenției stau, în particular, noțiuni specifice și greu traductibile (de exemplu, rus. *судьба*, „soartă”, sau *душа*, „suflet”, devenite stereotipuri). Concomitent, în concepția Annei Wierzbicka, omenirea deține, în ciuda diversității externe a limbilor și a culturilor, o unitate indiscutabilă. Această realitate îi permite lingvistei să postuleze (nu pentru prima dată în istoria lingvisticii) existența unui metalimbaj semantic univesal și să revină la ideea primitivelor semantice. Într-un volum de studii tipologice (redactat de Wierzbicka împreună cu Clifford Goddard), *Semantics And Lexical Universals: Theory and Empirical Findings* (1994), se încearcă să se descrie după aceeași schemă unică fragmente de bază ale vocabularului unor „limbi exotice”. În *Cartea What Did Jesus Mean? Explaining The Sermon on The Mount and The Parables in Simple and Universal Human Concepts* (2000) pildele evanghelice sînt traduse în metalimbajul semanticii.

O descriere a limbii ruse

În volumul din 1992, Wierzbicka a publicat un studiu special dedicat limbii ruse¹, pe care se bazează observațiile din această lucrare. Rădăcinile ideilor care stau la baza explorării propuse de lingvistă se află în concepții diverse, tradiția raționalismului francez al gramaticii de la Port Royal, ideile lui W. von Humboldt și teoria lui Sapir-Whorf. Apariția cărților Annei Wierzbicka a trezit un viu interes în Rusia, unde a generat o serie de studii și articole care au explorat cu entuziasm specificul limbii ruse, „tabloul lumii” prin „cuvinte-cheie” și caracterul național, semante de lingviști N.D. Arutiunova, Anna A. Zalizniak, I.B. Levontina, E.V. Urison, A.D. Șmeliiov, E.S. Iakovleva. Lucrările Annei Wierzbicka interferează și cu lingvistica cognitivă, de care în Rusia se ocupă de mai mult timp, I.D. Apresian, autorului unei semantici lexicale², reper important al „școlii semantice de la Moscova”. În Rusia, lingvistica cognitivă este reprezentată de cercetătorii A.N. Baranov, A.E. și A.A. Kibrik, I.M. Kobozeva, E.S. Kubriakova, E.V. Rahilina și alți cercetători.

În lucrarea amintită, Wierzbicka identifică „temele culturii” din limba rusă prin investigarea și încercarea de a da o „explicație” a „spiritului limbii”. În cele ce urmează vor fi rezumate aceste „teme culturale din cultura și limba rusă”, care vor fi ilustrate selectiv cu exemplele autoarei comentate. Legate de anumite proprietăți semantice ale

¹ *Русский язык*, în vol. Anna Wierzbicka, *Язык. Культура. Познание*. М., Русские словари, 1996, pp.33-88, apărută cu titlul *The Russian Language*. In: A. Wierzbicka. *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford: Oxford University Press. 1992, p.395-441. (Ch.1).

² *Лексическая семантика*, în două volume, Школа «Языки русской культуры», изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1995.

limbii, aceste teme sînt, după părerea lingvistei poloneze: caracterul emoțional și emotivitatea, exprimată prin cuvîntul-concept *душа* (“suflet”, engl. *heart*); înclinația spre pasivitate și fatalism, redată prin *судьба* (“destin”, engl. *fate, lot*); caracterul irațional – antiraționalismul *тоска* (“dor”, engl. *longing, wish*); preferința pentru sentința morală, *спаведливость* (“dreptate”, “interioară, morală”). Aceste teme și trăsături ale „sufletului rus” pot fi bogat ilustrate cu material lingvistic și corespund atît dovezilor din alte surse cît și intuiției rușilor înșiși, dar și intuiției celor care studiază diverse aspecte legate de viața în Rusia.

1. Emotivitatea (caracterul emoțional, *эмоциональность*) presupune importanța acordată emoțiilor și sentimentelor precum și manifestării acestora, încărcătura emotivă intensă a limbii ruse, materializată printr-o abundență de mijloace lingvistice: numeroasele sinonime pentru verbele care exprimă respectivele stări. Prezentînd această particularitate, Wierzbicka indică elemente de limbă ca: verbe pentru exprimarea emoțiilor „active” în limba rusă (*радоваться, тосковать, скучать, грустить, волноваться, беспокоиться, огорчаться, хандрить, унывать, гордиться, ужасаться, стыдиться, любоваться, восхищаться, ликовать, злиться, гневаться, тревожиться, возмущаться, негодовать, томиться, нервничать* etc.), mult mai numeroase decît la „polul opus”, în limba engleză. Acestor verbe și se adaugă antroponimele și adjectivele cu numeroase forme diminutive. Acestea indică o propensiune, în tradiția culturală rusă, spre comunicarea extrem de apropiată, intimă, spre empatizarea intensă. Repertoriul bogat de diminutive-sinonime are conotații pragmatice diferite: *Катя* (neutru), *Катенька, Катюша*, (afectuos), *Катька* (negativ), *Катюха* (afectuos-distant), *Катюшенька* (maximum de afectivitate). Tot aici intră și numeroase adjective diminutive, formate cu sufixul *-енк*, avînd sensul invariant de „emoție incertă, de „simt ceva în acest sens”: *молоденький* („tinereț”), *родненький* („drag, apropiat, scump”), *плохонький* („vechi, bolnăvior”), *худенький* („slăbuț”), *приятненький* („plăcut”).

2. Sesizarea caracterului necontrolabil, spontan al vieții (*неконтролируемость*) și fatalismul din cultura rusă se manifestă în planul limbii prin numărul ridicat de construcțiile infinitivale cu (1) predicatle de necesitate și posibilitate și (2) construcțiile infinitivale fără cuvinte modale, precum; în al doilea rînd, prin construcțiile reflexive. Astfel, spre deosebire de mai multe limbi europene (nu numai cele slave, ci și germana și franceza), în limba rusă avem două orientări în prezentarea ființelor supuse încercărilor emotive: una „activă”, în care ființa este văzută ca agent, și alta „pasivă”, în care ființa este văzută ca cineva care suportă consecințele manifestării unor forțe externe, generatoare de trăiri. Acestea se reflectă în structurile sintactice avînd predicatul logic la dativ. Componenta semantică în asemenea enunțuri „impersonale” este „nu fiindcă X nu dorește”. Inventarul limbii este destul de bogat, de fapt este vorba despre o întregă categorie de cuvinte „emotive” (adverbe și locuțiuni adverbiale)

folosite pentru expresia unor fenomene emotive pasive nevolitive. Exemplele precum: *Он завидовал. – Ему было завидно. Sau Он мучился (скучал, стыдился, грустил, жалел) – Ему было мучительно (скучно, стыдно, грустно, жалко).*

Schema verbală activă presupune drept cauză care provoacă un sentiment unei persoanei faptul că persoana respectivă s-a gândit o vreme la acele sentimente. Schema dativă (1), adverbială vorbește despre faptul că sentimentul respectiv nu se află sub controlul celui care o trăiește. Experiența non-volitivă este redată și prin (2) construcții infinitivale: *Пастушонку Пете / Трудно жить на свете* (Esenin). Astfel, ambele modele, atât cel infinitival, cât și cel reflexiv, sînt impersonale și reprezintă ființele umane „acumulînd pasiv experiența de viață”, care nu pot folosi experiența respectivă, deoarece aceasta nu se află sub controlul lor: *Мне живется очень плохо, нас в одну комнату набито четыре человека...* (Тветаева).

Schema dativă (1), adverbială „divulgă” faptul că sentimentul respectiv nu se află sub controlul celui care o trăiește: *Совестно мне очень перед тобой, что тебе скверно, суетно, хлопотно, а мне так прекрасно; но утешаюсь тем, что это нужно для моего дела* (Tolstoi).

3. Caracterul irațional (*иррациональность*) presupune, în viziunea lingvistei A.Wierzbicka, absența, în limba rusă, a unei conștiințe dezvoltate de agent, a conștiinței de participant „activ” la evenimente, „sentimentul că oamenii nu sînt stăpîni pe viețile lor, că posedă doar o capacitate limitată de a-și controla viața; omul rus apare înclinat spre fatalism, umilință și asculare”; individualizarea insuficientă a individului ca agent autonom, ca persoană care tinde să-și atingă scopul propriu și să controleze evenimentele se manifestă, în sintaxă, prin preferința pentru infinitivul și dativul subiectului-obiect urmate de verbe pasive. Tot aici intră și frecvent utilizatul adverb *авось* („poate”, „și dacă...”, care implică expresia nei speranțe tacite).

O serie de construcții infinitivale din rusă ilustrează această „atitudine ru-sească”. Astfel, construcțiile cu predicate ale necesității și posibilității implică atât o „abordare activă” (legată de construcțiile nominative, de agens) cât și „pasivă” (în care subiectul este paciens) care solicită exclusiv pasivul sînt *надо, нужно, необходимо, нельзя, невозможно, не полагается, следует, должно*, de ex.: *Ехать мне завтра. Sau: Всем надо братья, – усмехаюсь я* (Okudjava); *Пойдем, зайдем в контору, если тебе нужно* (Tolstoi). *Можно сесть возле вас?*

Construcțiile infinitivale fără cuvinte modale implică modalitatea, necesitate, imposibilitate, avînd în compoziție *не могу, обязан, следует* sau *должен* trimit spre ceeași atitudine. „Fatalismul” este ilustrat prin exemple din diverse perioade din istoria limbii ruse: *Не бывать Игорю на Руси святой...* („Nu îi este dat lui Igor să aibă drum înapoi în Sfînta Rusie”, *Cîntec despre oastea lui Igor*) și, la distanță de secole, printr-o afirmație a lui Soljenițin: *Все уже видят, что вместе нам не жить!* („Vor vedea toți că nu ni-i dat să avem viață împreună!”). Exemplele din acest grupaj sînt deosebit de

bogate și comportă nuanțe subtile care, după părerea Wierzbicka, trimit la același emotivitate, fatalism și imposibilitatea de realizare a unui proiect: *Ни пройти ни проехать; Не догнать тебе бешеной тройки; Без всенародного голосования – этого не решить.*

Wierzbicka analizează structurile sintactice care „reflectă” această atitudinea menționată, explicându-le în termeni similari celor utilizați pentru exemplele de mai sus: formula structurală „Negație” + „Infinitivul agentiv” + „Dativ uman”, recurgând la termeni precum (pentru același grupaj de exemple ca supra) : „(cineva) nu poate gândi : „dacă vreau, am să fac aceasta”.

Taxonomia și exemplificările continuă cu alte structuri, după cum urmează: b. ce doresc s-ar putea să nu aibă loc, ca, de ex., în *Быть первым, вольно одиноким! / И видеть, что близка мета, / И слышать отзвуком далеким / Удары ног и щелк хлыста!* (Briusov); c. ar fi bine/rău..., expresia unei dorințe pentru sine: *Сейчас бы покурить... Закусить бы...* sau d. A dorinței îndreptată spre altcineva: *Ну что вы сидите дома? Ехали бы на теплые воды.* (Tolstoi); e. teamă: *Часы коммунизма – свое отбили, но бетонная постройка его еще не рухнула. И как бы нам, вместо освобождения, не расплющиться под его развалинами* (Soljenițin); *Как бы не опоздать* (Tolstoi); f. 'мне следовало бы' „Ar trebui”, care exprimă obligațiile curente: *Может быть, мне вернуться, товарищ младший лейтенант?* (Okudjava); *Ну, барин, обедать!* (Tolstoi). – *Завтракать, барин, – сказал старик; Не «гордиться» нам; не протягивать лапы к чужим жизням – а осознать свой народ в провале измощающей болезни, и молиться, чтобы послал нам Бог выздороветь, и разум действий для того* (Soljenițin); g. Nu se știe ce ar trebui/ urma făcut și cum anume: *Но что делать? Что делать? – с отчаянием говорил он себе и не находил ответа* (Tolstoi). *Что мне было делать? Как подать ей помощь?* (Pușkin); h. „trebuie neapărat”, este imperios necesar, 'мне необходимо', *насуцная необходимость: Нам ехать-то всего сорок километров* (Okudjava). *Мне ведь уезжать, – говорю я, ты скажи, напишешь мне?*(Okudjava).

Pe lângă construcțiile infinitivale, rusa recurge la construcțiile reflexive, care exprimă: incapacitatea de a realiza ceea ce se dorește: *Не спится ей в постели новой* (Pușkin); *О здешней жизни уже не пишется, я уже еду* (Țvetaeva); *Мне сегодня не читается*; j. capacitatea neînțeleasă de a face ceva foarte bine: – *Писалось тебе? – Чудесно писалось* (Veresaev); k. acte mentale neintenționate: *Ему хотелось слышать звук ее голоса* (Tolstoi). *Все новости – при встрече. Теперь уже мало осталось, хотя и самой не верится* (Țvetaeva); *Мне хочется* (cf. structura „activă” *Я хочу*).

4. Sentințele morale categorice. Cea de-a patra trăsătură a limbii ruse în această perspectivă rezumată constă în absolutizarea dimensiunilor morale ale vieții umane. Accentul pus pe confrunatarea binelui și a răului (în interiorul eului propriu și în alții) se manifestă prin preferința pentru sentințele extreme, atât în aprecierile negative, cât și în

cele pozitive: *Ах, какой вы, говорит, подлец (так и сказала)! Какой вы злой, говорит, подлец! Да как вы смеете!* (Dostoievski). *Заметил, подлец! – подумал Пустяков. – По рожке вижу, что заметил!!* Tendința excesivă spre polul opus se observă, în exemple ca: *Он необычайно и благородно красив, он прекрасен внешне и внутренне... Он блестяще одарен, умен, благороден. Если бы Вы знали, какой это пламенный, великодушный, глубокий юноша!* (din corespondența Marinei Țveteva).

Toate trăsăturile enumerate și ilustrate pînă aici se manifestă atît în conștiința de sine rusă (după cum se poate vedea în literatura rusă și la gînditorii ruși N. Berdiaev și V. Losski, consideră pe bună dreptate Wierzbicka, precum și în notele celor care apreciază/au apreciat cultura rusă din exterior, de pe pozițiile „străinului”).

Mulți autori din perioada post-sovietică văd, în construcțiile impersonale, urmînd-o cu entuziasm pe Wierzbicka, expresia pasivității, iraționalității. Aceste idei sînt reflectate și în lucrări (la granița cu „popularizarea”) adeseori citate¹. Se aduc, de pildă, dovezi în sprijinul ideii că în engleză, „autorul acțiunii își asumă acțiunea și consecințele acesteia”, în timp ce în rusă, „și acțiunile, și responsabilitatea sînt impersonale, individul fiind dizolvat în colectiv, natură, elemente, în forțele necunoscute, nedeterminate”: *Покурить бы – I feel like smoking; 2) Думается, что – I think; 3) Есть охота – I am hungry; 4) Холодает – It's getting cold; 5) Мне холодно – I am cold; 6) Мне не спится – I don't feel like sleeping; 7) Тебя ранило? – Are you wounded?*

Putem presupune că popularitatea concepției Annei Wierzbicka se explică și prin libertatea de exprimare căpătată de lingviști în spațiul ex-sovietic după 1991 și prin deplasarea sferei de interes spre domenii de cercetare mai puțin frecventate. Se poate înțelege atunci că o serie de aspecte legate de teoria Wierzbicka au rămas nesemnlate.

Trasee spre o critică a concepției

La sfîrșitul lucrării sale consacrate descrierii limbii ruse din perspectivă etnolingvistică și cognitivă, Wierzbicka exprimă conștiința faptului că ideile sale ar putea considera „încercarea de a caracteriza limba rusă ca un univers semantic și cultural o chestiune absolut lipsită de sens”² precum și conștiința faptului că domeniul de investigație a „limbii și culturii” „a avut de suferit deopotrivă de pe urma prietenilor ca și a dușmanilor”³. Asumîndu-și un anumit risc intelectual, absent în studiile pozitiviste și generativiste precum și în alte studii care presupun operarea cu niște modele, Wierzbicka face încercare de a „înțelege mai în profunzime esența culturii”, „dincolo de limitele științei limbii”.

Am tîns și noi să ne alăturăm la un moment dat unor critici care concluzionează că „teoria Annei Wierzbicka cu privire la reflectarea caracterului irațional și contemplativ

¹ De exemplu, S.G. Ter-Minasova, *Язык и межкультурная коммуникация*, М, «Слово» 2000.

² *Op.cit.*, p. 86.

³ *Idem.*

în gramatica limbii ruse” pare convingătoare doar la prima vedere, deoarece „nici ea, nici susținătorii săi nu amintesc o serie de factori care le contrazic concluziile”¹. Cel mai important dintre acestea este, fără îndoială, tipologia lingvistică: dacă în limbile analitice construcțiile impersonale fie lipsesc cu desăvârșire, fie sînt puțin numeroase, în limbile sintetice acestea nu numai că se păstrează foarte bine, dar pot să și evolueze”². Aceasta are loc în orice limbă, „deoarece nu există nici o legătură între structura unei limbi și nivelul de gîndire sau tipul de viziune asupra lumii. Numărul relativ mare de construcții impersonale din limba rusă este condiționat de caracterul conservator al limbii, care facilitează păstrarea unor elemente din proto-indo-europeană (IE), precum și de contactele intense cu limbile flexionare, fino-ugriene. În IE, impersonalul a apărut, evident, ca urmare a structurii sale inițial denominative („ergative” sau „active”)”³.

Printre criticile aduse teoriei se numără, pe lîngă nemenționarea surselor concepției, ignorarea tipologiei și a diacroniei, precum și la ignorarea datelor statistice a unor fapte de limbă din alte idiomuri. Astfel, de exemplu, un din sursele posibile ale concepției, sau doar apropierea acesteia de ideile lingvistului danez Ch. Uhlenbeck, bazate, la rîndul lor pe o concepție populară în anii 1920, a lui L. Levi-Bruhl, despre caracterul pre-logic al gîndirii omului primitiv, legat de reprezentări totemice⁴. Trăsături precum „fatalismul, iraționalismul, pasivitatea”, adică raportarea pasivă la viață erau descoperite în limbile cu așa-numita „structură ergativă” (în care subiectul stă la un caz apropiat de dativul sau instrumentalul rus, iar complementul la un caz asemănător cu nominativul (limbi în care se spune: „De mine a fost ucis iepurele” sau „De mine s-a ucis iepurele”, în loc de o structură „activă” în care același mesaj se transmite prin structura „Am ucis iepurele”).

Wierzbicka să fi transpus concepția lui Uhlenbeck de la structura ergativă la propozițiile impersonale, iar adepții săi afirmă că „multiplicare numărului de construcții impersonale este un fenomen tipic rusesc”⁵. Afirmția este lipsită de adevăr (sau superficială) dacă o confruntăm cu observațiile lui V.V. Vinogradov, care nota faptul că „lărgirea sferei impersonalului și în ucraineană”⁶. Fenomenul s-a înregistrat într-o serie

¹ *De exemplu, Ye.V. Zaretsky, Über einige ethnolinguistische Mythen (am Beispiel des Russischen), în Acta Linguistica, Vol.2, No 2 (2008), <http://open.slavica.org/index.php/als/article/view/145/0>*

² *Idem.*

³ *Ibidem.*

⁴ S.D. Kaņnelson, *К генезису номинативного предложения*, М., Изд-во АН СССР, 1936. O serie de critici au renunțat cu timpul la opiniile lor, iar alții au fost acuzați pentru ele din pricina direcției naționalist-rasiste.

⁵ M.V. Zaharova, «Безличные предложения в культурологическом аспекте»// Сопоставительная филология и полилингвизм, Казань, КГУ, 2003, <http://www.ksu.ru/f10/publications/2003/sopost.php?sod=0>

⁶ V.V. Vinogradov, *Основные вопросы синтаксиса предложения (на материале русского языка)* // *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*, М. Наука, 1975.

de limbi, irlandeza, de exemplu, dar și în karakalpacă pînă la limbile indoiraniene. Indoeuropeistul J. Wackernagel scria, asemenea altor lingviști, despre faptul că nu se pot observa nici un fel de tendințe anume în evoluția construcțiilor impersonale: istoria limbilor prezintă mai curînd dovezi despre un ciclu de transformări ale construcțiilor impersonale în construcții personale și invers¹. Astfel, sfera impersonalului se reduce numai la limbile care sînt supuse proceselor de analitism (trecerea de la starea de limbi sintetice). O trăsătură caracteristică a limbilor analitice este topica fixă (subiect-predicat-complement), care nu admite poziționarea obiectului înaintea subiectului. Construcțiile impersonale au pe primul loc complementul (rus. *Мне хочется, Его ранило, Ему показалось*), în starea de analitism acestea fie dispar, fie devin construcții personale².

În engleză, limbă analitică, care în stadii anterioare prezenta o serie de trăsături ale sintetism, construcțiile impersonale erau destul de răspîndite: *Me gomenep* („Îmi place”), *Me grullep* („Mă sperie”), *Me list* („Vreau”, „Îmi vine”) etc. Se vede că în aceste construcții topica nu respectă regulile gramaticii engleze contemporane³.

Faptul că susținătorii Anna Wierzbicka nu recurg la datele statistice poate constitui o altă critică adresată teoriei. Există studii⁴ care confirmă că 35% din ruși cred în destin, în timp ce, comparativ, 75% din americani cred că vor ajunge în paradis (și americanii cred, așadar, în destin). Ignorînd rezultatele studiilor statistice, susținătorii ideilor Wierzbicka consideră că aceste construcții impersonale sînt incompatibile cu atitudine creativă față de limbă, care se manifestă, dimpotrivă, la britanici și americani. Un studiu cantitativ mai vechi a inventariat numărul construcțiilor impersonale⁵.

Etnoligvistica occidentală vorbește (de aproximativ 300 de ani) despre utilizarea intensivă a diatezei pasive ca marcă a pasivității și fatalismului, iar în anii 1920 s-au făcut observații despre corelarea dintre utilizarea intensă, în limbile engleză și germană, a diatezei active și atitudinea creativă în fața vieții⁶. Determinări cantitative ignorate au demonstrat că engleza recurge frecvent la pasiv, mult mai frecvent decît rusa, după cum

¹ Apud Kačnelson, *op.cit.*, p. 23.

² O. Semerini, *Введение в сравнительное языкознание*, М., Наука, 1980.

³ V.D. Arapkin, *Сравнительная типология английского и русского языков: учебное пособие*, М.: ФИЗМАТЛИТ, 2005.

⁴ Datele provin din Ye.V. Zaretsky (v.n.7). care trimite la concluziile Institutul Central Rus de Sondaj al Opiniei Publice VȚIOPM. Faptul că în engleză construcțiile impersonale au dispărut nu are, după cum se vede, nici o legătură cu această statistică (la care s-ar putea adăuga aderența la astrologie etc.) și nu se poate stabili vreo legătură între concepția raționalistă și absența acestor construcții în limbă.

⁵ Mark Green, *On the syntax and semantics of impersonal sentences in Russian: A study of the sentence type Vetrom uneslo lodku*, Cornell, 1980.

⁶ J.G. Herder, *Uhrspung der Sprache* (1772), W. von Humboldt, tratatul publicat postum (1836), *Despre diversitatea structurală a limbilor* (traducere în limba română de E. Munteanu, Polirom, Iași, 2008); Ch. Uhlenbek, *Агенты и Пациенты в надежной системе индоевропейских языков*, în vol. *Эргативная конструкция предложения*, Moscova, 1950 pp. 101-103.

se poate afla din lucrări de tipologie mai vechi sau mai noi¹. Aceste aspecte par să fie ocolite, investigația concentrându-se asupra construcțiilor impersonale.

Uhlenbeck scria despre faptul că „pentru gândirea omului primitiv cauza supremă este nu el care realizează acțiunea, ci „forțele misterioase” care acționează, pentru care acesta din urmă servește doar ca unealtă docilă, pasivă². O părere apropiată de cea a Annei Wierzbicka, care comentează despre propoziția *Его убило молнией* („A murit trăsnet”) sau *Его переехало трамваем* („L-a călcat tramvaiul”) ca reflectând „evenimente reprezentate ca și cum ar fi un instrument al unei forțe nevăzute”³. Această concepție a fost respinsă de lingviștii din perioada sovietică: „materialul limbilor indoiraniene nu permite să se vorbească despre nici un fel de caracter primitiv al gândirii vorbitorilor de limbi în care există construcția ergativă, deoarece această construcție a apărut în perioada istorică de dezvoltare a limbilor flexionare, care deserveau civilizației evolute⁴. Tot acolo se vorbește despre faptul că în istoria unui areal anume de limbi IE este posibil să se fi petrecut schimbări succesive ale ambelor modele de propoziții (ergativă și nominativă). S-a argumentat că pasivul și activul fac parte din universalii, după cum singularul presupune pluralul și invers. În acest context, ergativul „rezolvă o situație de comunicare” în limbi în care nu există categoria diatezei. Exemplele aduse din limbi din Asia Mică indică contexte în care și numele de zeități apar în fraze de structuri similare⁵. Nimeni nu poate nega o afirmație ca cea a lui N.F. Iakovlev: „După cum nu există în natură popoare și rase active sau pasive din naștere, tot așa, nu există nici rase sau popoare, cu o structură, pe de o parte, activă, iar pe de alta, pasivă a vorbirii”⁶. Deși există dovezi că limbile IE au fost structuri ergative, acest lucru nu a fost recunoscut, din motive politice, fapt semnalat de un cunoscut lingvist, S.D. Kaṭnelson⁷.

În afara sugerării unor diferențe de comportament (pasiv-activ), în concepția Annei Wierzbicka se omit și particularități care țin de istoria limbii. Revenind la construcțiile impersonale, dispărute la un moment dat, legat de trecerea la analitism, ca urmare a distrugerii sistemului flexiunii, subiectul s-a contopit formal cu obiectul, de aceea complementul, care stătea pe primul loc, fie s-a transformat în subiect (*Methink* «*Мне кажется*», „Mi se pare” > *I think* «*Я думаю*», „(Eu) cred”), fie au fost mutate la

¹ M.A. Apollona, *Specific English. Грамматические трудности перевода*, М, Международные отношения, 1977; Arakin, op.cit.

² G.A. Klimov, *Очерк общей теории эргативности*, М., Наука, 1973.

³ Wierzbicka, *Русский язык*, p. 23.

⁴ L. Pireiko, *apud Klimov, op.cit.*, p. 41.

⁵ I. Diakonov, *Древний языки Передней Азии*, М. 1967; T.V. Gamkrelidze, V.V. Ivanov, *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, Тбилиси, Изд-во Тбилисского Ун-та, 1984.

⁶ Adusă în discuție de Zareṭki în articolul menționat.

⁷ H. Güntert, G. Schmidt-Rohr, Fr. Stroh, *apud Kaṭnelson, Op.cit.*, p. 12.

sfirșitul enunțului (*Meseems* > *It seems to me* «*Мне кажется*») ¹. Aceasta este o teorie dominantă în lingvistica contemporană. David Denison scrie, după trecerea în revistă a unei literaturi vaste, despre punctele de vedere cu privire la teoria impersonalului, remarcînd că dominate sînt teoriile lui van der Graaf și Jespersen, conform căreia, substantivele (în poziție înaintea subiectelor) care nu erau subiecte au devenit subiecte ², iar pronumele au fost regîndite prin analogie.

În privința dativului corelat cu pasivitatea, aflat în centrul atenției Wierzbicka și a celor care i-au preluat opiniile, se poate invoca opinie autorizată a lingvistului rus (din perioada sovietică) G.A. Klimov, care respingea ca „anacronică” următoarele despre construcția ergativă ³.

Pe de altă parte, în engleză, sistemul cazual a fost distrus, așadar, este incorect a se compara prezenta dativului într-o limbă (rusa) cu o altă limbă (engleza) în care acest caz nu există.

Chiar dacă nu putem ști ce conținut avea impersonalul în indo-europeană, lingviștii susțin ca probabilă situația în care verbe de tipul *светает* („Se luminează de ziuă.”) semănau inițial cu niște substantive, și în consecință nu necesitau subiecte; alte verbe impersonale ființau ca atare în urma unor eliziuni, prin renunțarea la elementele de la sine înțelese: *Дождь дождит* > *Дождит* ⁴. În indo-europeană existau caracteristici ale structurii active, în care „subiectul” pe lângă verbul care exprima acțiuni nevolitive (de tipul *хотеться, видется, спать, умирает, грустит* etc.) este reprezentat ca un complement: *Ему хочется, видится, спится* ⁵. Limbile active au fost separate de cele ergative, din care se considera că făceau parte, în anii 1970. În acest context, rusa este considerată o limbă „activă”, deoarece etalează: o categorie a stării (utilizată în construcții impersonale), adjective nu foarte dezvoltate, construcții cu dativul „afectiv”, numărul relativ redus de subiect exprimat prin substantive inanimite; coincidența nominativului și a genitivului la substantive cu denotate inanimite: *Я вижу солнце – Солнце светит*; apariția foarte tîrzie a substantivelor de persoana a III-a ⁶.

Este ridicol să credem, în secolul XXI, că folosind expresia *Его убило молнией*, un vorbitor se raportează la fenomenul meteorologic respectiv. Nu facem decît să preluăm structuri ale căror denotat nu mai coincide sau a dispărut în conștiința vorbitorilor.

Rusa, mai puțin supusă analizării (dat fiind că a intrat în contact cu mult mai puține limbi decît engleza) nu și-a pierdut trăsăturile de limbă „activă”, fiind și oarecum aproape de tipul ergativ. Și în urma contactelor cu limbi sintetice, „ergative” și „active”.

¹ Arakin, *Op.cit.*

² David Denison, *English Historical Syntax*, London, 1993.

³ Klimov, *Ibid.*

⁴ Szemerényi, *Op.cit.*

⁵ Wilfried Lehmann. *Pre-Indo-European*, Washington: Institute for the Study of Man, 2002, preluat de pe situl Texas University at Austin; Gamkrelidze-Ivanov, *Op.cit.*

⁶ Klimov, *Ibid.*

Același fapt de istorie este ignorat (sau nu intră în sfera de interes) – rusa a fost influențată de limbile fino-ugriene, de tipul: *У него уехано* în loc de *Он уехал*, *У волков тут идено* în loc de *Тут шли волки*; *Было идено*, *Было проехано*, *У меня есть* în loc de *Я имею* (intensificându-se o construcție deja existentă în indo-europeană).

Și „fatalismului” limbii ruse, dedus din frecvența ridicată de utilizare a cuvântului *судьба* („soartă”) în rusă, poate fi pus sub îndoială dacă de ține cont de studiile statistice care au dovedit o distribuție cel puțin egală, de fapt, (mult) mai mare a vocabulei respective și a sinonimelor acestora (*удел*, *жребий*, *участь*, *предопределение*, *провидение*, *предначертание*, *предрешиённость* sau *везение*, *невезение*, *удача*, *неудача*, *фортуна*, *фарт* sau a adjectivelor *фатальный*, *фаталистичный*, *роковой*, *предрешиённый*, *судьбоносный*, *предначертанный*, *предопределённый* și a celor din câmpul semantic adiacent, *обречён*, *обречённый* și *обречённость*; *безнадёжно*, *безнадёжный* și *безнадёжность*, în operele unor clasici ai literaturii engleze și americane¹.

Criticile aduse concepției expuse de Wierzbicka (faptul că ignoră sau aderă la surse „incorecte politic”, că, pe de altă parte, nu recurge la datele furnizate de istoria limbii și de tipologie în mod echilibrat, pînă la acuza, implicită sau explicită, de viziune părtinitoare și „standarde duble” aplicate limbilor pe care le compară) nu sînt întru totul îndreptățite, deoarece pornesc de la o bază de discuție diferită. Anna Wierzbicka nu face axiologie, ea propune nu atît o „explicare” a unor fapte de limbă cercetate în plan sincron, ci un „exercițiu de metodă”, util și prin latura „emotivă”, inclusiv în predarea acestei limbi. Productivitatea analizelor derivate din lucrarea prezentată aici și folosul pentru descrierea/ prezentarea unor fapte de limbă nu pot fi negate, după cum putem vedea într-o lucrare colectivă recentă², apărută din nevoi similare, de „explicare, explicare, aproximare” a limbii (ruse).

Nu putem fi de acord cu părerea unor critici ai Annei Wierzbicka care implică că teoria acesteia ar susține ideea despre inferioritatea unei structuri lingvistice care nu coincide cu cele ale „limbilor occidentale” („europene”). Este evident că lucrările lingvistice, în particular cea la care ne-am referit aici, au reflectat preocupările pe plan mondial legate de mișcare pe piața liberă, care presupuneau schematizări inevitabile. Putem concluziona că, prin lucrarea sa dedicată limbii ruse, Anna Wierzbicka a oferit o viziune și o metodă de descriere a limbii ruse în sincronie cu preocupări din alte domenii

¹ Realizat de Zaretsky în aplicînd programul SearchInform Desktop pe un corpus din opera lui Pușkin, Dostoievski, Cehov etc. și pe unul de traduceri din clasici ai literaturii engleze și americane și universale (W. Irving, H. Beecher-Stowe, H.D. Thoreau, H. Melville, N. Hawthorne, George Eliot, L. Carrol, M. Shelley, O. Wilde, R.L. Stevenson, W.M. Thackeray, Ibsen etc.)

² A se vedea, de exemplu, Anna Zalizniak, Irina Levontina, Aleksei Șmeliov, *Ключевые идеи русской языковой картины мира*, http://www.lingvoda.ru/transforum/articles/zaliznyak_a1.asp. Viabilitatea ideilor Annei Wierzbicka în domeniul lingvisticii aplicate este incontestabilă, după cum am avut prilejul de a constata nu numai prin lucrările menționate în bibliografie, ci și personal, cu prilejul unui stagiu de specializare la Institutul „Pușkin” din Moscova.

precum și (re)surse pentru continuarea cercetărilor lingvisticii culturale. Dincolo de ceea ce ar putea părea criticabil din perspectiva „lingvisticii tradiționale” sau poate fi contrazis de date statistice are aplicabilitate atât în studiile de lingvistică precum și în cele de „cultură a afacerilor”¹.

Summary

This paper revisits Anna Wierzbicka's view on *The Russian Language* (In: A. Wierzbicka. *Semantics, Culture, and Cognition*) and gives a brief account of this important theoretical perspective in contemporary semantics; sketches some possible tracks for a criticism of this view, with reference to linguistic typology, language history, statistics; acknowledges the practical use of Wierzbicka's theory in Russian language teaching and in the study of cross-cultural communication.

¹ După cum se poate vedea și în lucrările clasice din domeniul „culturii afacerilor” și „econometrie” ale clasicilor domeniului Edward T. Hall, Fons Trompenaars și Geert Hofstede (<http://www.geert-hofstede.com/>), Fons Trompenaars sau din altele, mai rapide întocmite, de exemplu, Richard Hill, *WeEuropeans*, 2001.